

Statsvetare, ekonomer och officerare

Samhällsvetenskapernas militarisering under kalla kriget

Eric Bergelin

Relationen mellan vetenskap och militär var från början inriktad på vapenutveckling. När världskrigen rasade var det därför naturvetare och tekniskt skolade forskare som bistod militären. De nära band som knöts under krigen mellan naturvetenskap och militär bidrog senare till en skrämmande teknisk acceleration. Atombomben och den efterkrigstida utvecklingen mot allt kraftigare vätebomber har många gånger fått fungera som en koncentrerad bild av detta skeende.¹

Nya vapen krävde dock nya kompetenser. Vapenutveckling fordrade metoder för att överblicka den tekniska utvecklingen och sja om framtidens krig. Av detta skäl sökte militären nya samarbeten, och i början av kalla kriget bjöd de in samhällsvetare till att lösa militära problem.² Naturvetarna hade medverkat till tekniska innovationer och nya vapen. Det samhällsvetenskapliga bidraget till det militära var något annat och är svårare att få syn på i efterhand. Statsvetare och ekonomer enrullerades för att minimera de osäkerheter som präglade kalla kriget.³ Det skedde såväl i Sverige som i andra länder. Resultatet av deras ansträngningar var idéer, intellektuella tekniker och organisationer som i dag framstår som helt civila.

I detta kapitel undersöker jag den svenska militärens stöd till samhällsvetenskaplig forskning under kalla kriget. Syftet är att djupare

förstå vad som väckte militärens intresse för samhällsvetenskap och vad som kom ut av relationen mellan statsvetare, ekonomer och officerare. Därmed lyfter jag fram militärens okända bidrag till civil forskning. Jag beskriver en form av militarisering som gav upphov till en förening av civila och militära perspektiv.

När den internationella forskningslitteraturen behandlar samhällsvetenskap under kalla kriget framgår det ofta att samhällsvetare underordnades stormaktskonfliktens militära logik. De blev insnärjda i konfliktens ideologier såväl som dess system för militär forskningsfinansiering.⁴ Den amerikanske historikern Joel Isaac menar att mycket litteratur i ämnet ställer sig kritisk till de samhällsvetare som arbetade för militären. Denna kritik är delvis skarpare än den som tidigare riktats mot de naturvetare som arbetade med militära frågor. Samhällsvetenskapen var under kalla kriget inriktad på att omforma demokratiska samhällssystem och påverka människors frihet, vilket kan uppfattas som mer förkastligt än att arbeta med tekniska innovationer.⁵ En del historiker menar i dag att samhällsvetenskapen bidrog till hemlighetsmakeri och till att makt koncentrerades hos militären.⁶ Andra talar om att ekonomer och statsvetare arbetade på militärens uppdrag för att skapa en värld som främst tjänade det militära etablissemangets syften.⁷

Alla är dock inte överens om att relationen mellan samhällsvetare och militärer enkom utvecklades på militärens villkor. Den amerikanske vetenskapshistorikern Paul Erickson studerar ekonomiska teorier och andra samhällsvetenskapliga tekniker som var "skräddarsydda för militära tillämpningar" men senare kom att få nya användningsområden utanför försvarskretsar. Han vänder sig mot de som uteslutande fokuserar på vem som först finansierade en viss teknik och betonar att det inte är finansieringen eller det ursprungliga tillämpningsområdet som avgör hur en teknik senare används och cirkulerar. Erickson påpekar att oväntade användare har haft nytta av sådant som utvecklats för militära ändamål. Spelteori var, till exempel, starkt förknippad med militärt finansierade forskningsinstitut efter andra världskriget, men kom med tiden att tillämpas i konfliktlösning och fredsforskning. Det är därför missvisande att beteckna en

viss vetenskaplig praktik som ”militär” enbart för att den en gång skapades med stöd av militära pengar. Historien är mer komplex, menar Erickson, och bör analyseras med denna komplexitet i åtanke.⁸

Jag delar detta synsätt. I det här kapitlet visar jag att den svenska historien är full av motsägelsefulla och oväntade konsekvenser. De samhällsvetare som under 1950-talet arbetade på uppdrag av Sveriges överbefälhavare (ÖB) kom ett decennium senare att utmana militärens tolkningsföreträdare i försvarspolitiska frågor. De ekonomer som anställdes av Försvarets forskningsanstalt (FOA) för att lösa militära problem bidrog senare till att skapa system för att begränsa militärens handlingsutrymme. Forskare som fick betalt för att arbeta med vapenutveckling kunde parallellt engagera sig i nedrustningsfrågor. Resultatet av att samhällsvetare och militären etablerade nya relationer i Sverige låter sig inte fångas som ensidigt militära företeelser, lika lite som de kan betraktas som helt civila. I stället har vi att göra med det som Michael A. Dennis beskriver som en ”sammanblandning” av civilt och militärt, som hybrider.⁹

Försvarets målutredningar och behovet av ny kunskap

Militärens intresse för samhällsvetenskap uppstod ur ett försök att förstå och prognostisera den svårbestämda militärtekniska utvecklingen. År 1958 fattade riksdagen ett beslut som inledde en ”guldålder” för det svenska försvaret. Bland annat innebar beslutet en automatisk uppräknings av försvarsanslaget. Ett årligt rampåslag om 2,5 procent skulle garantera den tekniska utvecklingen inom försvaret. Denna satsning på militärteknik innebar att FOA kom att skörda flera av guldålderns frukter.¹⁰

FOA skulle stå som garant för att den svenska militären hade tillgång till den senaste vapentechniken, men under 1950-talet ökade osäkerheterna på detta område. Den vapenutveckling som tagit enorma kliv under krigsåren hade inte avstannat i och med freden. Tvärtom innebar kalla krigets kapprustning att nya förstörelsemedel alltjämt såg dagens ljus. Under 1950-talet tillkom fler taktiska kärnvapen, strategiska vätebomber, nervgaser och nya vapenbärare som

bombflyg och interkontinentala robotar.¹¹ Därmed väcktes allt oftare frågor om hur framtidens krig skulle gestalta sig.

Att veta något om framtidens krig och teknik var en avgörande militärstrategisk förmåga under kalla kriget. Eftersom det tog tid att utveckla nya vapen, i regel ett decennium från idé till att vapnen kunde användas av militära förband, och ett litet land som Sverige var tvunget att hushålla med resurser och utvecklingsinsatser, var det angeläget att på förhand förstå vilka krav som ställdes på framtidens vapen. Det var för att hantera detta dilemma som ÖB Nils Swedlund tillsatte försvarets målutredningar.¹²

Försvarets målutredningar var ett samarbete mellan FOA och de tre försvarsgrenarna armén, marinen och flygvapnet. ÖB gav varje försvarsgren i uppdrag att utreda vilka vapen som i framtiden bäst skulle bekämpa ett bestämt ”mål” som fiendliga flygplan, fartyg eller farkoster. Armén arbetade således med markmålsutredningen, marinen sjömålsutredningen och flygvapnet luftmålsutredningen. FOA skulle bistå försvarsgrenarna med tekniskt kunnande om de vapensystem som diskuterades samt med utveckling av de operationsanalytiska metoder som var tänkta att tillämpas i målutredningarna. Med hjälp av operationsanalys hoppades ÖB nå vetenskapliga och objektiva svar på frågor om framtidens militärteknik.¹³

Operationsanalys var en praktik som utvecklades av de krigförande länderna under andra världskriget. I korthet innebar det att civila vetenskapsmän bistod vid militära beslut genom att bearbeta data från stridsfältet i matematiska modeller. Denna krigstida innovation fick nya användningsområden under efterkrigstiden. Under kalla kriget utvecklades operationsanalys till en form av planeringsforskning där civila vetenskapsmän strävade efter att förutsäga konsekvenserna av olika beslut och planer.¹⁴

Operationsanalysens internationella efterkrigshistoria är intimt sammanvävd med samhällsvetenskapernas relation till de militära beslutsprocesserna. Det var när operationsanalys blev mer än krigstida bearbetning av data som också samhällsvetenskapen blev ett relevant område för det militära. Operationsanalys var enligt Philip Mirowski den ”verkstad” som integrerade neoklassisk nationalekonomi med

vetenskapliga angreppssätt i statsförvaltning och näringsliv. Den relation till militära frågor som ekonomer via operationsanalysen etablerade under efterkrigstiden kom enligt Mirowski att förändra synen på ekonomi i USA.¹⁵ Också på andra områden än ekonomi efterfrågades samhällsvetenskaplig expertis av amerikanska militärer. Samhällsvetare konstruerade prognostekniker som användes för att fatta beslut i flera militära sammanhang. Sådana prognostekniker skapades i operationsanalytiska kretsar.¹⁶

På sikt kom också FOA:s operationsanalytiker att blicka mot samhällsvetenskaperna, men 1958 var det främst matematiker och tekniskt skolade forskare som arbetade med operationsanalys. Att utveckla metoder för måltredningarna visade sig vara svårare än de inblandade föreställt sig. De ville studera verkan hos vapen som ännu inte existerade, mot fientliga mål som skulle uppträda i framtiden. Detta förutsatte en metod som kunde överblicka framtidens krig. Tillsammans med arméns markmålsutredning började FOA därför experimentera med scenariometodik och krigsspel.¹⁷ Dessa metoder hade tidigare prövats för att lösa liknande problem vid den amerikanska tankesmedjan Rand Corporation i Kalifornien.¹⁸ I publikationer från Rand Corporation fann FOA och arméns markmålsutredning inspiration för hur de skulle gå till väga.

Det amerikanska flygvapnet hade initierat Project Rand (en sammandragning av *research and development*) efter världskrigen. År 1948 organiserades projektet i ett icke vinstdrivande företag som fick namnet Rand Corporation. Ursprungligen skulle bolaget bistå det amerikanska flygvapnet med underlag för materielplanering. Med sin fria ställning och goda ekonomi (flygvapnet, flygindustrin och bilindustrin betalade) blev Rand under 1950- och 1960-talen en central samlingsplats för kunskapsutveckling i gränslandet mellan civilt och militärt.¹⁹ Rand Corporation har ofta kallats världens första tankesmedja. Hunter Heyck menar att nio av tio texter om beslutsteori under 1950-talet skrevs av forskare som ”åtminstone delvis var sponsrade av ONR [Office of Naval Research] eller Rand”.²⁰ Ledande försvarspolitiska tänkare som Herman Kahn och Albert Wohlstetter passerade tankesmedjan under sina karriärer.²¹

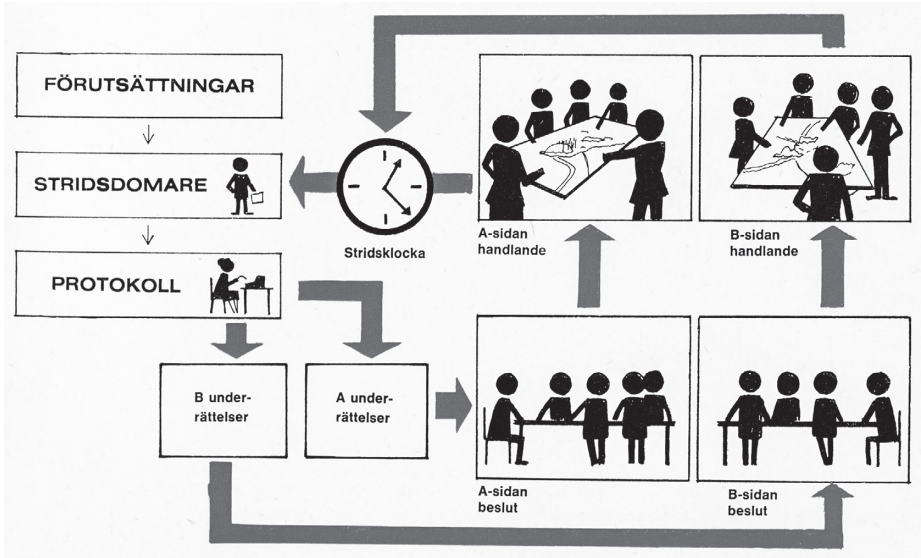

Bild 6.1. Vid markmålsutredningen organiserade FOA spel där en A-sida ställdes mot en B-sida. Spelen blev till ett laboratorium där framtidens vapen kunde utvärderas när de ännu befann sig på ritbordet. Bildkälla: *Operationsanalys* (Stockholm, 1967).

Scenariometodik och krigsspel innebar att markmålsutredningen organiserade ett slags brädspel, där olika grupper av officerare spelade det svenska försvaret och den tänkta angriparen. Två grupper av stridande ställdes mot varandra. Sidorna utarbetade planer och tog utifrån dessa planer fram ett "speldrag" som de lämnade till en "spelledning" bestående av personal från FOA. Efter att de stridande tagit del av underrättelser om motståndarnas speldrag fattade de nya beslut och stridsförloppet fortsatte. Spelledningen beräknade stridernas utfall med hjälp av matematiska modeller.²²

Dessa spel och modeller användes av markmålsutredningen för att utvärdera effekten av vapen med olika prestanda. Personalen vid FOA insåg att vapen kunde ge olika utfall i olika specifika situationer, men med spelen kunde man simulera ett längre krigsförlopp och se hur ett visst vapensystem påverkade utfallet av ett helt krig.²³

Det var dock inte helt oproblematiskt att arbeta med spel och fiktiva scenarier. Omedelbart höjdes röster om bristande realism i spelen. Flygvapnet motsatte sig metoderna fullt ut, och internt inom FOA började operationsanalytikerna resonera om hur de skulle kunna skapa mer realistiska spel.²⁴ Spel hade tidigare använts i försvarsplaneringen samt vid Försvarshögskolan, men då hade de utgått från de rådande förutsättningarna och det hade således varit möjligt att veta vilka pjäser som var aktuella att använda.²⁵ I de fiktiva scenarierna gick det inte längre att luta sig mot någon känd krigsplanläggning. Det krävdes ny kunskap.

Krigsplanläggningen utgick från tänkta fiender och rörde hur de egna stridskrafterna skulle ställas upp i händelse av ett angrepp. Grunden för att utforma ett sådant ”krigsfall” var att identifiera angriparen. De olika krigsfallen fick namn efter potentiella fiender. Under världskrigen utgick till exempel den svenska krigsplanläggningen från ”Krigsfall Tyskland”, ”Krigsfall Ryssland” och även ”Krigsfall England”. Kalla krigets planering var helt inriktad på en utveckling av det som tidigare benämnts ”Krigsfall Ryssland” och som under andra världskriget bytt namn till ”Krigsfall II”. Försvaret planerades utifrån antagandet att Sovjetunionen var den främsta potentiella fienden i en framtida konflikt.²⁶

I markmålsutredningens spel räckte det inte med att anta att Sovjetunionen var angriparen och sedan förlita sig på kända militärgeografiska fakta, eftersom de scenarier som FOA arbetade med inte enbart skulle ställa upp en redan känd krigsmakt, utan även bestämma beväpningen för en som ännu var okänd. Då krävdes mer djup än de gamla krigsfallen kunde leverera. Även om man begränsade sig till blott en angripare fordrades kunskap om vad denna ville uppnå med sitt angrepp. FOA:s operationsanalytiker insåg att sådan kunskap var nära förbunden med den säkerhetspolitiska utvecklingen i omvärlden.²⁷

I stället för att föra över de gamla krigsfallen till målutredningarnas spel föreslog operationsanalytikerna att arbetet skulle utgå från ett antal hypotetiska aggressionsfall, det vill säga beskrivningar av de olika säkerhetspolitiska situationer som kunde resultera i ett sovjetiskt angrepp mot Sverige. ”Det är väsentligt för planeringen av vårt

försvar”, stod det i en FOA-rapport, ”att undersöka och klart definiera alla aggressionsfall som kan komma att hota Sverige.”²⁸ Aggressionsfallen skulle först iscensättas i de spel som FOA organiserade genom målutredningarna.

Operationsanalytikerna inom FOA tog fram ett antal generiska modeller av säkerhetspolitiska situationer som kunde leda till krig, så kallade typfall. Ett krig kunde inledas som en strategisk kupp eller som ett anfall mot en mobiliserad krigsmakt, och det kunde föras med konventionella vapen eller med kärnvapen. Ett krig kunde också inledas som ett isolerat angrepp mot Sverige eller som en följd av en större konflikt mellan stormakterna. Alla dessa typfall innebar olika konsekvenser för försvaret av Sverige och den framtida beväpning som skulle avgöras med operationsanalys.

Den slutsats som FOA drog var att aggressionsfallen i grund och botten var beroende av förändringar i det militärpolitiska läget. Att förstå detta läge och hur det skulle kunna förändras blev därför högt prioriterat inom FOA under 1960-talets första år. Omvärlden påverkade hur Sverige kunde bli indraget i krig, vilket i sin tur påverkade de scenarier FOA spelade med för att ta fram en optimal framtida beväpning. För att veta vilka vapen FOA skulle utveckla till framtidens krig krävdes alltså kunskap om de förändringar i omvärlden som kunde öka konfliktnivån. Kort sagt insåg forskarna vid FOA att kunskap om säkerhetspolitik var nödvändig för att besvara frågor om militärteknik.²⁹

Viljan att förstå den säkerhetspolitiska miljön

Vid FOA arbetade tekniker och matematiker med operationsanalys, men eftersom det behövdes kunskap om säkerhetspolitik för att göra prioriteringar på militärteknikens område eftersökte FOA andra vetenskapliga kompetenser. I detta ärende kontaktade FOA:s planeringschef Carl Gustav Jennergren de båda professorerna Gunnar Heckscher och Nils Andrén. Båda var verksamma som statsvetare vid Stockholms universitet, och Heckscher var dessutom partipolitiskt aktiv som riksdagsledamot och ledare för Högerpartiet. Han var också

sedan tidigare engagerad i försvarsfrågor.³⁰ Jennergren, Heckscher och Andrén träffades i april 1962 för att diskutera behovet av säkerhetspolitiska studier. Eftersom det inte bedrevs någon egentlig forskning om säkerhetspolitik i Sverige 1962 menade Jennergren att FOA kunde stå för finansieringen om ett forskningsprogram inleddes.³¹ Andrén och Heckscher bad därför Jennergren att vända sig till historikern Karl Birnbaum, som var chef för Utrikespolitiska Institutet (UI).³² UI hade vid denna tid i uppdrag att bedriva folkbildning, utbildning och att skriva om internationella frågor i ett antal skriftserier. Institutets ekonomiska och personella resurser var dock blygsamma.³³

FOA:s generaldirektör Martin Fehrm sköt till medel så att UI kunde anställa Birnbaum för att på heltid bedriva säkerhetspolitisk forskning för FOA:s räkning. I bakgrunden fanns FOA:s behov av att utreda det militärpolitiska läge som påverkade FOA:s spel och aggressionsfall. Även forskaren Åke Sparring kontrakterades för att studera säkerhetspolitik vid UI. Därtill avsattes pengar från FOA för att köpa in litteratur till institutet samt avlöna en bibliotekarie på halvtid och ett skrivbiträde på heltid. UI fick därigenom sina första egna forskningsresurser.³⁴

Fler personer knöts till den säkerhetspolitiska forskning som FOA finansierade vid UI. Den tidigare arméofficeren och dåvarande avdelningsdirektören vid FOA Lennart Grape fick tillsammans med Jennergren i uppgift att överse samarbetet. Grape blev ordförande för den styrgrupp som skulle leda arbetet och blicka framåt mot hur den säkerhetspolitiska forskningen skulle utvecklas framöver. Till gruppen knöts Nils Andrén samt översten Karl Erik Holm och diplomaten Eric Virgin. Nils Andrén deltog som representant för universitetet, som enligt Andrén skulle garantera den vetenskapliga kvaliteten.³⁵ Deltog gjorde också den blivande arméchefen Nils Sköld, son till den tidigare socialdemokratiska försvarsministern Per Edvin Sköld och senare känd för att ”agera i gränsområdet mellan det militära och det politiska”.³⁶ Utöver UI:s studiegrupper och dess ledning inrättade FOA en ”diskussionsgrupp” där fler namnkunniga samhällsvetare ingick.³⁷

FOA:s initiativ skulle med tiden bli viktigt för hur ämnet internationella relationer och forskningen på området utvecklades i Sverige,

inte minst genom de människor som knöts till projektet. Arbetet vid UI organiserades i studiegrupper och i dessa arbetade förutom Birnbaum, Sparring och Andrén också personer som den tidigare diplomaten Alf Edeen samt statsvetarna Kjell Goldmann och Leif Backlund. När Christer Jönsson skildrar hur den svenska forskningen om internationella relationer växte fram utser han Nils Andrén till ämnesområdespionjär. Jönsson konstaterar vidare att ”successionen i Stockholm [...] säkrades genom Kjell Goldmann [...] som disputerade 1971”.³⁸ Jönsson fördjupar sig dock aldrig i ämnesområdets koppling till FOA och försvarsfrågorna. Om man gör en sådan fördjupning framgår det att samma personer som genom FOA:s försorg samlades i UI:s studiegrupper också bidrog till att göra internationella relationer till ett eget ämnesområde vid svenska universitet.

FOA definierade ett antal områden för studier, främst den strategiska utvecklingen i öst och väst. FOA konstaterade vidare att studierna skulle bedrivas på icke sekretessbelagt underlag. Arbetet skulle vara öppet tillgängligt, men samtidigt var det tänkbart att de som deltog skulle behöva befatta sig med hemliga handlingar. FOA ”förutsätter därför”, stod det i uppdraget till UI, ”att den personal vid institutet som kommer att delta i arbetet redan från början förbinder sig att iakttaga för försvaret gällande sekretessbestämmelser”. Men utgångspunkten var ändå att resultaten av arbetet vid UI skulle göras tillgängliga för allmänheten.³⁹ Det speglar att studiegrupperna var en angelägenhet för det militära samtidigt som de för utomstående framstod som helt civila. Flera centrala verk om internationell politik som författades på svenska under 1960-talet uppstod således i en miljö där försvarsforskningens behov var styrande och försvarssekretessen var en relevant faktor i arbetet.

Arbetet vid UI började bära frukt under 1964 och 1965. Tidskriften *Strategisk bulletin* började utkomma 1965 och byggde till stor del på studiegruppernas arbete. Det första numret handlade om Nato och i det andra numret skrev Alf Edeen om Sovjetunionen. Senare samma år skrev Åke Sparring i tidskriften om rysk-kinesiska relationer och Karl Birnbaum diskuterade den svenska kärnvapenfrågan.⁴⁰

Studiegrupperna bidrog också till att stödja 1965 års parlamentariska försvarsutredning med underlag för kommande försvarsbeslut.⁴¹ Historikern Wilhelm Agrell noterar att 1965 års försvarsutredning bjöd in civila experter från bland annat UI för att lösa konflikter mellan politiker och militärer samt mellan regering och opposition. Tidigare hade ÖB:s bedömning av det militärpolitiska läget fungerat som ett utgångsbud i debatten. Men den parlamentariska försvarsutredningen förde självständiga säkerhetspolitiska resonemang som var förankrade i statsvetenskapliga bedömningar från UI snarare än i ÖB:s planer.⁴²

1965 års försvarsutredning tillsattes i januari 1965 och hade i uppgift att utreda ”krigsmaktens och civilförsvarets fortsatta utveckling”. I sitt slutgiltiga betänkande betonade utredningen att de för att lösa sin uppgift hade behövt förstå den internationella utvecklingen.⁴³ För detta behov hade de lutat sig mot militärens bedömning i den studie som ÖB utfört på regeringens uppdrag.⁴⁴ Tidigare parlamentariska utredningar hade nöjt sig med att utgå från ÖB:s studier, vilket också är Agrells poäng, men 1965 års försvarsutredning ville ”vidga kretsen av medarbetare” och gav därför UI:s studiegrupper ett utredningsuppdrag. Resultaten av detta uppdrag publicerades som två offentliga utredningar.⁴⁵ Publiceringen av studieunderlaget motiverades med att försvarsutredningen ville ”intressera allmänheten för problemställningar av detta slag”.⁴⁶

Med stöd av UI:s studiegrupper slog sig 1965 års försvarsutredning således fri från den militära sakkunskapen. Däremot är det inte helt korrekt att den militära sakkunskapen ersattes av rent civila experter eller politiker. Om vi studerar vilka som bedrev studier för försvarsutredningen finner vi att FOA:s initiativ sammanförde aktörer av skilda kategorier. Den första studien, *Strategi i väst och öst* (SOU 1966:18), författades av Karl Birnbaum och diplomaten Alf Edeen, som också var verksam som byrådirektör vid Försvarsstaben, tillsammans med UI:s Kjell Goldmann och Leif Backlund.⁴⁷ Den andra studien, *Svensk säkerhetspolitik. Förutsättningar och inriktning* (SOU 1966:56), författades av FOA:s Sven Hellman och överstelöjtnanten Jean-Carlos Danckwardt, vilka också hänvisade till att arbetet kommit ur UI:s

studiegrupper. Som deltagare i dessa grupper nämnde de bland andra FOA:s avdelningsdirektör den tidigare arméofficeren Lennart Grape samt kommandör Bengt Lundvall, FOA:s laborator Ingemar Ståhl, överstelöjtnant Sture Palm och överstelöjtnant Nils Wachtmeister.⁴⁸ Dessa män låter sig inte fångas in i enkla kategorier som ”civila” eller ”militära”. UI:s studiegrupper bestod av forskare, diplomater, civilanställda i Försvarsstaben och militärer. Dessa yrkesgrupper fördes samman av det militära behovet av att förstå den omvärld ur vilken en angripare kunde dyka upp. När Försvarsutredningen lyssnade på nya röster var det inte entonigt civila stämmor som kom till tals.

Det är rimligt, menar jag, att beskriva studiearbetet som en hybrid av civila och militära intressen. Studierna finansierades och initierades av FOA på uppdrag av ÖB. Vid UI arbetade officerare och civila forskare sida vid sida för att undersöka hur Sveriges försvar bäst skulle utformas med tanke på den internationella utvecklingen. Vissa statsvetare och ämbetsmän kom alltså att upptas av militära problem. FOA finansierade forskningsprojektet samt fastslog dess ämnen och mål. Kontakten med försvaret och de militära frågorna satte djupa avtryck i deltagarnas forskningsgärning framöver. Men det är också viktigt att betona att när det civila och militära blandades samman skiftade studieobjektet ofta form. För UI:s forskare var det inte enbart angeläget att förstå det framtida kriget. Att bevara den rådande freden uppfattade de som minst lika viktigt. Flera av de som arbetade med UI:s studier var verksamma i den internationella fredsrörelsen genom den svenska Pugwashgruppen.

Nedrustning och fredsforskning

Pugwashrörelsen var en internationell sammanslutning av forskare som arbetade för nedrustning. Rörelsen formerades mot bakgrund av det så kallade Russell–Einstein-manifestet som varnade för konsekvenserna av kärnvapen. Den kanadensiske finansmannen Cyrus S. Eaton hade med hänvisning till manifestet tagit på sig att finansiera ett möte för forskare som var intresserade av nedrustningsfrågor. Mötet hölls sommaren 1957 i Eatons födelsestad Pugwash i östra

Kanada. Därefter följde fler möten på andra platser. Redan 1959 deltog en svensk forskare i samarbetet och den 2 mars 1964 samlades ett antal personer för att bilda ett svenskt nätverk.⁴⁹

I den svenska Pugwashgruppen ingick flera män som hade deltagit i UI:s studiegrupper och som hade kopplingar till FOA. Gruppens första uppgift var att anordna en konferens i Sverige, och den sjuttonde Pugwashkonferensen hölls 1967 i Ronneby. Till organisatörerna hörde UI:s Karl Birnbaum och Åke Sparring samt FOA:s generaldirektör Martin Fehrm.⁵⁰ Ingenting talar för att det upplevdes som ett problem att de arbetade på uppdrag av ÖB samtidigt som de var aktiva i freds rörelsen. Som vetenskapsmän var de del av både det nationella och det internationella. De kunde genom FOA bidra till den svenska militärens utveckling och samtidigt skriva under på Russell–Einstein-manifestets premisser om att vetenskapare världen över delade en uppsättning värderingar som överbryggade nationella gränser och politiska ideologier.⁵¹

Möjligheten att kombinera olika uppdrag och perspektiv talar för att de som deltog i UI:s studiegrupper aldrig uppfattade att de deltog i ett projekt som primärt syftade till att stödja det nationella försvaret. Det var en konsekvens av hur det militära och civila smälte samman. UI:s studiegrupper var på samma gång civila och militära. De intresserade sig för sådant som rörde såväl krig som fred. UI var som sagt viktigt för framväxten av studier av internationella relationer i Sverige, men än mer märkvärdig är den roll UI:s studiegrupper spelade för formeringen av fredsforskning som ett akademiskt ämne.

Samma år som den svenska Pugwashgruppen bildades tillsattes en utredning som under Alva Myrdals ledning skulle undersöka möjligheten att placera ett internationellt institut för fredsforskning i Sverige.⁵² 1964 års fredsforskningsutredning var det första steget mot det som skulle bli Sipri (Stockholm International Peace Research Institute). Bakgrunden till utredningen är inte helt enkel att reda ut, men officiellt motiverades den med att vi hade upplevt hundrafemtio år av fred på svenskt territorium.⁵³ Enligt FOA-forskaren Jan Prawitz kläcktes idén om ett svenskt fredsforskningsinstitut av den svenska Pugwashgruppen.⁵⁴ Jag menar att Prawitz vittnesmål bör tas på allvar.

Utredningen tillsattes ungefär samtidigt som den svenska Pugwash-gruppen bildades och samlade personer med bakgrund inom FOA, UI och den svenska Pugwashrörelsen, bland andra UI:s chef Birnbaum och FOA:s generaldirektör Martin Fehrm.

Fredsforskningsutredningens betänkande gav en ögonblicksbild av forskningen i Sverige. Den pekade mot betydelsen av FOA:s initiativ och antydde hur stor del av forskningen på området som hade kopplingar till FOA. Utredningen identifierade UI som en av få organisationer som i Sverige bedrev ett ”fortlöpande studiearbete i internationell politik”. Vid sidan av UI uppmärksammade utredarna fredsforskningen vid Göteborgs och Lunds universitet.⁵⁵ Vad de där-
emot inte nämnde var att studierna i Göteborg hade initierats och finansierats av FOA.⁵⁶ FOA stod också för ett litet anslag i samband med att Uppsala universitet inrättade ett fredsforskningsseminarium 1965. Det var bara Lund som inte fick finansiering ur försvarsbudgeten.⁵⁷ Fredsforskningen i Sverige mot slutet av 1960-talet var alltså en förlängning av de nätverk som i början av decenniet etablerats genom FOA:s försorg.

UI:s studiegrupper och de förgreningar dessa hade i fredsrörelsen och fredsforskningen var en av konsekvenserna av försvarets målutredningar. En annan konsekvens hängde samman med det Nils Andrén senare kallade ”nästa fas i den säkerhetspolitiska studieorganisationens utveckling”: de miljöutredningar som Försvarsdepartementet tillsatte för att analysera och förstå den säkerhetspolitiska miljön, alltså den omvärld som omgav Sverige och som påverkade landets försvar.⁵⁸ Miljöutredningarna var en komponent i ett större planeringssystem som skapades av en grupp unga ekonomer med bakgrund vid FOA och som med tiden skulle få stort inflytande över 1968 års försvarsbeslut.⁵⁹

Ekonomernas inflytande över 1968 års försvarsbeslut

Försvarets målutredningar, som tillsattes av ÖB 1958, skulle ge vetenskapliga svar på frågor om försvarets framtida beväpning och organisation. För det krävdes statsvetare som studerade internationell politik,

men arbetet fordrade också nya ekonomiska teorier och tekniker för planering. FOA såg ett behov av att anställa nationalekonomer. De ekonomer som först anställdes kom i slutet av 1960-talet att forma försvarspolitikens riktning på ett liknande sätt som UI:s studier format 1965 års försvarsutredning.

I samband med målutredningarna inledde FOA ett samarbete med amerikanska Rand Corporation, sprunget ur markmålsutredningens vilja att lära sig mer om scenariometodik och krigsspel. Genom att läsa tankesmedjans skrifter och möta dess företrädare lärde sig FOA:s personal också att uppskatta andra tekniker som vuxit fram i USA. Intellectuella tekniker som systemanalys, alternativplanering och programbudgetering blev med tiden viktiga inom FOA. De var frukter av Rand Corporations arbete och kom att implementeras i svensk försvarsplanering under 1960-talet.⁶⁰

Systemanalys var, som teknikhistorikern Martin J. Collins skriver, en intellektuell teknik och en ”handelsvara” som salufördes exklusivt av bolaget Rand Corporation. Systemanalysen hade en air av vetenskaplig legitimitet. Den hade utvecklats inom Rand i slutet av 1940-talet och början av 1950-talet för att studera det amerikanska bombflygets räckvidd och basering. Principen var att man utgick från ett fenomen (till exempel basering) och sedan tillförde faktorer som samverkade i ett system. Målet var att kvantifiera och jämföra så många variabler som möjligt som kunde påverka fenomenet i fråga. Det fick försvarsintellektuella tänkare att fundera på allt fler faktorer. Inte minst var det något nytt att ta hänsyn till sociala och ekonomiska förhållanden i en studie av basering av flygplan. Syftet med systemanalysen var att ta reda på hur ett system bäst skulle utformas i framtiden – till skillnad från den krigstida operationsanalysen, som använde skarpa data från stridsfältet för att optimera en pågående operation.⁶¹

I och med att Rands Albert Wohlstetter genomförde en banbrytande systemanalytisk studie 1951 kom ekonomer att spela en allt viktigare roll för systemanalysen. Rands ekonomiska avdelning stod för metodutvecklingen. Tekniken utvecklades också parallellt och delvis i symbios med samtidens ekonomiska teorier om den nyttomaxime-

rande rationella aktören.⁶² Det var senare Albert Wohlstetter som personligen rekommenderade FOA att anställa nationalekonomer för att underlätta arbetet med försvarets målutredningar.⁶³

Alternativplanering kompletterade systemanalysen. Den beskrevs av Herman Kahn vid Rand som ett betydande genombrott, och när principerna för alternativplanering väl var på plats framstod de som så enkla och *common sense* att Kahn fruktade att allmänheten inte skulle uppskatta hur banbrytande alternativplaneringen faktiskt var.⁶⁴ Alternativplanering byggde således på en enkel princip. Tidigare hade all planering och systemanalys vid Rand eftersträvat ett system som var optimalt i en viss uppsättning omständigheter. Alternativplaneringen byggde i stället vidare på ekonomen Kenneth J. Arrows idéer och eftersträvade system som var tillräckligt bra i alla tänkbara omständigheter. Det handlade inte om att planera för det optimala systemet under det mest sannolika alternativet, utan för tillräckligt bra system vid alla eventualiteter man kunde föreställa sig.

De som arbetat med systemanalys och alternativplanering vid Rand kom också att ta fram nya principer för hur USA utformade sin statsbudget. När Robert McNamara tillträdde som amerikansk försvarsminister 1961 hämtade han flera av sina medarbetare från Rand, och de fick snabbt epitetet *Whiz Kids* (ungefär ”underbarnen”). Genom att tillämpa idéer från systemanalys och alternativplanering utvecklade de ett ekonomistyrnings- och planeringssystem. Ambitionen var att uppnå politisk kontroll över det svårhanterliga militärindustriella komplexet med hjälp av så kallad programbudgetering. Det var en budgetteknik som byggde på principen att den statliga verksamheten skulle styras av detaljerade målbeskrivningar som kallades ”program”, och i slutet av 1960-talet tillämpades programbudgetering på fler och fler departement och politikområden. Uppfyllandet av ett visst program (mål) skulle kontrolleras kontinuerligt. Programbudgetering innebar att resultaten av den statliga verksamheten hamnade i centrum och mättes på nya sätt.⁶⁵

De tre administrativa teknikerna systemanalys, alternativplanering och programbudgetering blev viktiga för FOA i och med det samarbete som inleddes 1962 mellan FOA och Rand. Ur samarbetet

Bild 6.2. Under försommaren 1962 genomförde personal från FOA en studieresa som syftade till att lära sig mer om operationsanalys. Höjdpunkten på resan var ett besök vid Rand Corporations huvudkontor i Santa Monica i Kalifornien. Resan och besöket markerar inledningen på ett samarbete mellan de två organisationerna och från 1962 började FOA i Sverige saluföra tekniker som utvecklats av Rand. Bildkälla: George Brich, TT bildbyrå (1966).

kom en ny förståelse för hur ekonomisk teori kunde användas inom svenska försvarskretsar. Samma år anställde FOA ekonomer, på inrådan av Albert Wohlstetter.

Nationalekonomerna Ingemar Ståhl och Bengt-Christer Ysander anställdes vid FOA 1962. Ståhl hämtades från Finansdepartementet och Ysander från Lunds universitet. De var bekanta sedan värnplikten, som de gjort tillsammans vid Försvarets radioanstalt (FRA). Vid FOA kom de att samarbeta med den tidigare arméofficern Lennart Grape, som bland annat ansvarade för att överse samarbetet mellan FOA, UI och Stockholms universitet. Men Grape hade också en huvudroll i framtagandet av försvarets nya planeringssystem.

Tillsammans med Grape utvecklade Ståhl och Ysander ett nytt planeringssystem för det militära försvaret. Systemet togs fram samtidigt som FOA arbetade med den ÖB-utredning (ÖB 65) som hade tillsatts i syfte att stödja 1965 års försvarsutredning. Arbetet var också kopplat till de säkerhetspolitiska studierna vid UI. Även om de inspirerades av USA argumenterade Grape, Ståhl och Ysander för att de löste specifikt svenska problem. Det svenska försvarets anskaffning av materiel (nya vapen) hade väckt FOA:s intresse för säkerhetspolitiska studier och behovet av kunskap om framtidens vapen föranledde intresset för nya planeringstekniker. De nya planeringsteknikerna presenterades i interna FOA-rapporter under första halvan av 1960-talet.⁶⁶

År 1965 skrev Grape, Ståhl och Ysander tillsammans med FOA:s generaldirektör Martin Fehrm och planeringschef Carl Gustav Jennergren rapporten *Långtidsplanering av vårt lands försvar*, där de påpekade att det lilla landet Sverige, till skillnad från USA, inte hade resurser att bedriva flera alternativa utvecklingsprojekt. Sverige måste enligt författarna dels planera utifrån alternativen som var noggrant analyserade på förhand, dels utforma utvecklingsprojekt så att "handlingsfriheten" bibehölls i det längsta. Argumentet om handlingsfrihet återkom på flera platser när Grape, Ståhl och Ysander framförde sin syn på planering. Detta behov av handlingsfrihet ansågs vara ett svenskt särdrag som kom sig av situationen som liten alliansfri nation med en stor försvarsindustri och omfattande organisation för försvarsforskning. Grape och Ysander hämtade senare argument från de svenska erfarenheterna av kärnvapenforskning, där handlingsfrihetslinjen varit viktig, och också utifrån erfarenheter av värnpliktsförsvar och den inhemska tillverkningen av flygplan, som band stora resurser utan att tillämpa principen om handlingsfrihet. Idealet var ett planeringssystem där man undvek att tidigt binda sig vid ett bestämt handlingsalternativ.⁶⁷

För att uppnå detta ideal kombinerade Grape, Ståhl och Ysander systemanalys och alternativplanering i sitt planeringssystem. Systemanalysen skulle undersöka alla möjliga alternativ och alternativplaneringen skulle väga dem mot varandra. Planeringens tredje ben var de tekniker för programbudgetering som var under utveckling i USA.

När Grape, Ståhl och Ysander 1964 skrev om nya planeringstekniker var programbudgetering redan på agendan i den svenska statsförvaltningen. Skattebetalarnas förening var först med att föra de nya amerikanska budgetteknikerna på tal, i en kampanj för att ge staten större kontroll över utgifterna.⁶⁸ Som ett svar på Skattebetalarnas förenings upprop tillsatte finansminister Gunnar Sträng en utredning som vid Statskontoret skulle undersöka hur programbudgetering kunde användas för styrning inom myndigheter. Vid sidan av Statskontorets programbudgetutredning tillsattes en grupp för att studera programbudgetering vid Försvarsdepartementet. Den bildades inte som ett resultat av Skattebetalarnas förenings initiativ utan tillsattes av försvarsministern Sven Andersson mot bakgrund av ÖB 65 och arbetet vid FOA. En viktig skillnad mellan Statskontorets utredning och Försvarets programbudgetgrupp var att den förra hanterade arbetet inom myndigheter och den senare ville få till en övergripande styrning av flera myndigheter inom en hel sektor, försvarssektorn, som vid den här tiden stod för drygt 4 procent av Sveriges BNP.

Försvarets programbudgetgrupp bildades samtidigt som personal rörde sig från FOA till Försvarsdepartementet. År 1965 anställdes Grape, Ståhl och Ysander vid departementet. Grape och Ysander blev kansliråd och arbetade med planering, Ståhl deltog i programbudgetgruppen. Det finns alltså mycket som talar för att de tankar som uttrycktes i ÖB 65 angående behovet av ett nytt planeringssystem byggt på programbudgeteringens principer också bidrog till att Sven Andersson bildade Försvarets programbudgetgrupp samt till att Grape, Ståhl och Ysander bytte arbetsplats från FOA till Försvarsdepartementet.⁶⁹

Grapes, Ståhls och Ysanders projekt vid Försvarsdepartementet pågick fram till 1967, då det av flera skäl tog en ny riktning. Det året utkom Grape och Ysander med en bok om långtidsplanering som beskrev det system de arbetat fram inom FOA. Det var första gången de ventilerat sina tankar i en bredare offentlighet.⁷⁰ Grape arbetade också med att sprida idén om att programbudgetering var en komponent i ett större system som även inbegrep systemanalys

och alternativplanering. Han tog hjälp av sina kontakter vid Rand Corporation, som bistod i hans kampanj för det nya systemet bland annat genom att stå för utbildning av svenska tjänstemän.⁷¹

Samarbetet inom den försvarsutredning som UI stöttade med säkerhetspolitiska bedömningar havererade också 1967. Haveriet öppnade för en ny form av försvarsbeslut. Utredningen var arena för en konflikt mellan Socialdemokraterna och oppositionen. Regeringen sökte konflikt, dels för att den var missnöjd med det rampåslag om 2,5 procent som riksdagen beslutat om 1958, dels för att det fanns ett behov av att väga försvarskostnaderna mot kostnader för välfärden. Regeringen ansåg att det var orimligt att ÖB och Krigsmakten hade så stort inflytande över politiken.⁷²

Den militära sakkunskapen utmanades högst konkret i september 1967 och januari 1968, då först Ingemar Ståhl och senare Gunnar Tidner – båda tidigare FOA-medarbetare och vid tiden anställda vid Försvarsdepartementet – uttalade sig om det militära försvarets styrka i relation till den föreslagna åtstramningspolitiken. De utmanade ÖB och förespråkade att försvarets problem skulle lösas med vetenskapliga metoder i form av systemanalys.⁷³

I januari 1968 lämnade de borgerliga partierna utredningen på grund av konflikterna med regeringen. Det öppnade fältet för Ståhl, Ysander och andra ekonomer vid Försvarsdepartementet. Ingemar Dörfer pekar ut en kärna av aktörer vid Försvarsdepartementet som bidrog till att utforma både 1968 års försvarsbeslut och försvarets arbete med programbudgetering. Denna kärna, där Grape, Ståhl och Ysander ingick, utformade försvarsbeslutet utan hänsyn till arbetet i riksdagen eller den militära sakkunskapen. Därigenom krattade de manegen för införandet av ett nytt planeringssystem, byggt på systemanalys, alternativplanering och programbudgetering.⁷⁴

1968 och 1972 års försvarsbeslut innebar en åtstramning av försvarsutgifterna. De minskade med cirka en halv miljard kronor samtidigt som det tidigare beslutade automatiska rampåslaget om 2,5 procent drogs in. Målsättningen för försvaret skrevs om och mildrades. 1968 års försvarsbeslut innebar också att formerna för beslutet förändrades, liksom dynamiken mellan de aktörer som var inblandade i processen.⁷⁵

Det nya planeringssystemet introducerades för en bredare publik i programbudgetgruppens betänkande 1969.⁷⁶ I början av 1970-talet kom det att införas i försvarspolitik, och även andra politikområden tog intryck av arbetet. Forskningspolitiken och energipolitiken inspirerades av Försvarsdepartementet och inom dessa politikområden infördes planeringssystem som byggde vidare på administrativa tekniker från Rand samt Grapes, Ståhls och Ysanders tankar.⁷⁷

Militariseringens paradoxer

UI:s säkerhetspolitiska studier och ekonomernas inflytande över 1968 års försvarsbeslut har av tidigare forskning anförts som exempel på att civila samhällsvetare i slutet av 1960-talet övertog uppgifter som tidigare legat på militärer. De säkerhetspolitiska studierna vid UI bidrog enligt Wilhelm Agrell till att bryta ”det militära tolkningsföreträdet i frågan om den yttre strategiska miljön”.⁷⁸ Enligt Karl Molin markerade ekonomernas inflytande över 1968 års försvarsbeslut ”en maktförskjutning från de militära staberna till kanslihuset”.⁷⁹ Denna maktförskjutning kulminerade när Försvarsdepartementet följande år presenterade ett nytt system för planering och ekonomisk styrning, konstruerat av samma ekonomer som dragit upp ramarna för 1968 års försvarsbeslut.⁸⁰

Agrells och Molins beskrivningar är riktiga, men jag har också visat att UI:s säkerhetspolitiska studier och ekonomernas inflytande än mer möjliggjordes av ett uppdrag från ÖB, pengar från FOA och samarbeten mellan officerare och civila. Det började med att ÖB gav FOA i uppdrag att tillsammans med de tre försvarsgrenarna beräkna den ideala beväpningen för Sveriges framtida försvar. Detta uppdrag skapade ett behov av säkerhetspolitisk forskning, vilket bidrog till att FOA finansierade officerare och civila forskare som deltog i ett civilt forskningsprogram. Ur dessa sammanhang föddes också viljan att kontrollera och förstå försvarspolitik med hjälp av nya ekonomiska teorier, vilket föranledde att ekonomer och officerare arbetade sida vid sida med ett militärt planeringssystem som kom att användas i den civila statsförvaltningen.

Jag menar att detta innebar en sorts militarisering av samhällsvetenskapen. Militära resurser, intressen och frågor satte ramarna för forskningen. Denna militarisering skapade nya möjligheter, hybrider mellan det militära och civila, platser och sammanhang där dessa kategorier smälte samman och kunde ta över uppgifter från varandra. Den bidrog också till verksamheter som i dag framstår som civila och som ägnade sig åt fredsforskning snarare än vapenutveckling.

Internationell forskning har flera gånger diskuterat samhällsvetenskapens militarisering som en moraliskt tveksam utveckling där samhällsvetare kom att tjäna militära syften. Det som har avtäckts i detta kapitel är dock något annat, en historia som kan förefalla paradoxal eftersom den kan beskrivas både som en militarisering av vetenskapen och som ett tillfälle då samhällsvetare tog fram verktyg som senare användes för att kontrollera militären.

Jag tror att paradoxen blir begriplig när vi accepterar att militarisering kan leda till hybrider, sammansmältningar av civila och militära intressen. Om vi vill förstå kalla krigets forskningslandskap måste vi se bortom en binär uppdelning i civila och militära organisationer, som Michael A. Dennis skriver.⁸¹ Det var ett komplext landskap, fullt av sådana komplicerade berättelser som Paul Erickson efterlyser i sin skildring av relationen mellan forskning och militär. Som ett exempel på komplexitet lyfter Erickson fram fredsforskare som använde militära tekniker. Också jag har funnit sådana exempel.⁸²

Än mer anmärkningsvärt än det faktum att den civila fredsforskningen var del av den militärtekniska forskningens verkningshistoria är att kategorierna civilt och militärt samtidigt minskade i betydelse. Det civila och militära bildade en helhet i FOA:s säkerhetspolitiska studier och stöd till fredsforskning. Fredsforskning och vapenutveckling pågick parallellt. Detta förhållande blir begripligt om vi beaktar de militära rötterna hos till synes civila verksamheter och ser den civila inblandningen i militära angelägenheter, inte som en motsättning, utan som en konsekvens av forskningens militarisering.

Forskningen som det här kapitlet bygger på har finansierats av Jan Wallanders och Tom Hedelius stiftelse.

Noter

- 1 Daniel J. Kevles, "Cold War and Hot Physics: Science, Security, and the American State, 1945–56", *Historical Studies in the Physical and Biological Sciences* 20:2 (1990), 239–264; Stuart W. Leslie, *The Cold War and American Science: The Military-Industrial-Academic Complex at MIT and Stanford* (New York, 1993); Wilhelm Agrell, *Svenska förintelsevapen: Utvecklingen av kemiska och nukleära stridsmedel 1928–1970* (Lund, 2002); Naomi Oreskes, "Science in the Origins of the Cold War", i *Science and Technology in the Global Cold War*, red. Naomi Oreskes & John Krige (Cambridge, Mass., 2014), 11–29.
- 2 Mark Solovey & Hamilton Cravens, red., *Cold War Social Science: Knowledge Production, Liberal Democracy, and Human Nature* (New York, 2012); Mark Solovey & Christian Dayé, "Introduction: Cold War Social Science, Transnational Entanglements", i *Cold War Social Science: Transnational Entanglements*, red. Mark Solovey & Christian Dayé (Cham, 2021), 1–41.
- 3 Christian Dayé, *Experts, Social Scientists, and Techniques of Prognosis in Cold War America* (Cham, 2020).
- 4 Se t.ex. Ron Robin, *The Making of the Cold War Enemy: Culture and Politics in the Military-Intellectual Complex* (Princeton, 2001); S.M. Amadae, *Rationalizing Capitalist Democracy: The Cold War Origins of Rational Choice Liberalism* (Chicago, 2003); Nils Gilman, *Mandarins of the Future: Modernization Theory in Cold War America* (Baltimore, 2003); Jennifer S. Light, *From Warfare to Welfare: Defense Intellectuals and Urban Problems in Cold War America* (Baltimore, 2003); Solovey & Cravens; Paul Erickson, m.fl., *How Reason Almost Lost Its Mind: The Strange Career of Cold War Rationality* (Chicago, 2013); Joy Rohde, *Armed with Expertise: The Militarization of American Social Research during the Cold War* (Ithaca, 2013); S.M. Amadae, *Prisoners of Reason: Game Theory and Neoliberal Political Economy* (New York, 2016); Dayé; Solovey & Dayé.
- 5 Joel Isaac, "The Human Sciences in Cold War America", *The Historical Journal* 50:3 (2007), 725–746.
- 6 Rohde, passim.
- 7 Mark Solovey, "Project Camelot and the 1960s Epistemological Revolution: Rethinking the Politics-patronage-social Science Nexus", *Social Studies of Science* 31 (2001), 171–206; Philip Mirowski, *Machine Dreams: Economics Becomes a Cyborg Science* (Cambridge, 2002); Hunter Heyck, "Producing Reason", i *Cold War Social Science: Knowledge Production, Liberal Democracy, and Human Nature*.
- 8 Paul Erickson, "Mathematical Models, Rational Choice, and the Search for Cold War Culture", *Isis* 101:2 (2010), 388–392.
- 9 Michael Aaron Dennis, "Our First Line of Defense: Two University Laboratories in the Postwar American State", *Isis* 85:3 (1994), 430.
- 10 Hans Christian Cars, Claës Skoglund & Kent Zetterberg, *Svensk försvarspolitik under efterkrigstiden* (Stockholm, 1986), 29–32; Bengt Wallerfelt, *Si vis pacem –*

- para bellum: Svensk säkerhetspolitik och krigsplanering 1945–1975* (Stockholm, 1999), 90–98; Carl Björemann, *År av uppgång, år av nedgång: Försvarets ödesväg under beredskapsåren och det kalla kriget* (Stockholm, 2009), 73–107.
- 11 Wilhelm Agrell, *Vetenskapen i försvarets tjänst: De nya stridsmedlen, försvarsforskningen och kampen om det svenska försvarets struktur* (Lund, 1989), 118–133, 137–142.
  - 12 ”Utredningar rörande krigsmaktens fortsatta utveckling inkl. 2 bilagor”, 29 juni 1957, Försvarsstabens hemliga arkiv (FstH), Planeringsavdelningen (Plan.), Fl:1, Krigsarkivet (KrA).
  - 13 Ibid., 1; ”Direktiv till CFV ang arbetsgruppen för jämförande värdering av vapensystem för bekämpning av luftmål”, 26 februari 1958, FstH, Plan., Fl:4, KrA; ”Jämförande värdering av vapensystem för bekämpning av sjömål”, 20 maj 1958, FstH, Plan., Fl:4, KrA; ”Jämförande värdering av vapensystem för bekämpning av markmål”, 24 maj 1958, FOA:s hemliga arkiv (FOA H), Administrativa byrån (AdmB), Fl:3, KrA.
  - 14 Stephen B. Johnson, ”Approaches to Big Technology: Operations Research, Systems Engineering, and Project Management”, *Technology and Culture* 38:4 (1997), 891–919; Erik P. Rau, ”The Adoption of Operations Research in the United States during World War II”, i *Systems, Experts, and Computers: The Systems Approach in Management and Engineering, World War II and After*, red. Agatha C. Hughes & Thomas P. Hughes (Cambridge, Mass., 2000), 57–92; William Thomas, *Rational Action: The Sciences of Policy in Britain and America, 1940–1960* (Cambridge, Mass., 2015).
  - 15 Mirowski, 177–231.
  - 16 Dayé, 23–31, 77–91, 157–161.
  - 17 ”Markmålsutredningens rapport nr 2”, FOA H, AdmB, Fl:16, KrA.
  - 18 Martin J. Collins, *Cold War Laboratory: RAND, the Air Force, and the American state, 1945–1950* (Washington, D.C., 2002), 116–138.
  - 19 Se t.ex. Daniel Bessner, ”U.S. Elites and Scientific Mobilization After World War II”, i *Rethinking U.S. World Power: Domestic Histories of U.S. Foreign Relations*, red. Daniel Bessner & Michael Brenses (Cham, 2024), 89–110.
  - 20 Heyck, 110. ”[V]irtually all the roads [...] leads from RAND”, konstaterar Amadae i *Rationalizing Capitalist Democracy*, 11. Se även Collins.
  - 21 Andra som arbetade vid RAND var Olaf Helmer, Franklin Collbohm, H. Rowan Gaither, Philip M. Morse, Bernard Brodie, Alain Enthoven, Ed Quade, Ed Paxon, Harry Rowen och Andrew Marshall. Se t.ex. Fred Kaplan, *The Wizards of Armageddon* (Stanford, 1991).
  - 22 ”Operationsanalytiska modeller”, i FOA, *Operationsanalys* (Stockholm, 1967), 19.
  - 23 ”Markmålsutredningens rapport nr 2”, FOA H, AdmB, Fl:16, KrA.
  - 24 Eric Bergelin, *Planeringsforskningens genombrott: Försvarets forskningsanstalt och det globala kalla krigets planeringsexperten* (Uppsala, 2023), 161–184.
  - 25 Mikael Holmström, *Den dolda alliansen: Sveriges hemliga Nato-förbindelser* (Stockholm, 2011), 347–366.
  - 26 Arvid Cronenberg, ”Säkerhetspolitik och krigsplanering: Huvudlinjer i arméns operativa planering 1906–1945”, i *Neutralitet och försvar: Perspektiv på svensk säkerhetspolitik 1809–1985*, red. Bo Hugemark (Stockholm, 1986), 84–156; Bengt

- Wallerfelt, *Den hemliga svenska krigsplanen*, red. Olof Santesson & Kent Zetterberg (Stockholm, 2016).
- 27 ”Fientliga aggressionsfall och syften av intresse för studier av vårt försvars sammansättning”, FOA P rapp C104, FOA:s öppna arkiv (FOA Ö), Planeringsbyrån (FOA P), B3:1, KrA.
- 28 Ibid.
- 29 ”Fientliga aggressionsfall och syften av intresse för studier av vårt försvars sammansättning”, FOA P rapp AH110, FOA H, FOA P, B1:5, KrA.
- 30 Se t.ex. Fredrik Bertilssons kapitel i denna volym.
- 31 Mötesanteckningar, 12 april 1962, FOA Ö, AdmB ÖIVd:2, KrA; Nils Andréén, ”Hotbilder och säkerhetspolitik: Del 1”, i *Försvarets forskningsanstalt 1945–1995*, red. Ann Kathrine Littke & Olle Sundström (Stockholm 1995), 3.
- 32 ”PM rörande synpunkter på behovet av säkerhetspolitiska studier”, 26 april 1962, FOA Ö, AdmB, ÖIVd:2, KrA.
- 33 Ylva Lindahl & Tove Grewin, *Utrikespolitiska institutet 75, 1938–2013* (Stockholm, 2013).
- 34 ”PM rörande utnyttjandet av FOA medel för säkerhetspolitiska studier”, bilaga till FOA nr 003-1928:1, FOA Ö, AdmB, FIIa:64–65, KrA.
- 35 ”Fortsatta säkerhetspolitiska studier”, 8 april 1965, FOA Ö, AdmB, ÖIVd:2, KrA; Andréén, 30.
- 36 Erik-Johan Hjelm, ”Nils Sköld”, i *Militära ledare under kalla kriget*, red. Bertil Wennerholm & Kent Zetterberg (Stockholm, 2015), 189.
- 37 I det ursprungliga förslaget till diskussionsgrupp nämns bl.a. docent Gunnar Alexandersson, docent Hans Blix, avdelningsdirektör Rolf Björnerstedt, professor Sune Carlson, professor Arne Engström, laborator Tor Ragnar Gerholm, professor Ulf Grenander, docent Ulf Himmelstrand och ambassadör Alva Myrdal.
- 38 Christer Jönsson, ”Internationell politik: Hemmaplan och bortaplan”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 109:1 (2007), 26.
- 39 ”Samarbetsdelegationen Stockholms Universitet”, 19 oktober 1962, FOA Ö, AdmB ÖIVd:2, KrA.
- 40 *Strategisk bulletin* 1:1–6 (1965).
- 41 SOU 1966:18, *Strategi i väst och öst: De strategiska doktrinerna i Förenta staterna, Storbritannien, Frankrike, Västtyskland och Sovjetunionen*; SOU 1966:56, *Svensk säkerhetspolitik förutsättningar och inriktning: Studie avsedd som underlag för 1965 års försvarsutrednings diskussioner*.
- 42 Wilhelm Agrell, *Det välorganiserade nederlaget* (Stockholm, 1990), 46.
- 43 SOU 1968:10, *Säkerhetspolitik och försvarsutgifter: Förslag om försvarsutgifterna 1968/72*, 10.
- 44 ÖB 65: *Utredning om det militära försvarets fortsatta utveckling* (Stockholm, 1965).
- 45 SOU 1966:18, 3; SOU 1966:56.
- 46 SOU 1966:56, 3.
- 47 SOU 1966:18.
- 48 Ibid., 11–12.
- 49 ”PUGWASH”, 7 december 1969, Jan Prawitz arkiv, F6:1, KrA; Carl Frängsmyr, ”Fredsforskning i Uppsala – återblick på ett halvsekel”, i *Nya professorer: Installation 2013*, red. Per Ström (Uppsala, 2013), 6–7.

- 50 "Den svenska Pugwash-gruppen" & "17th Pugwash Conference on Science and World Affairs. Swedish members of the conference", Ingenjörsvetenskapsakademiens arkiv, F5f:38, Centrum för näringslivshistoria.
- 51 För Russell-Einstein-manifestets ideal, se Alison Kraft, Holger Nehring & Carola Sachse, "Introduction: The Pugwash Conferences and the Global Cold War: Scientists, Transnational Networks, and the Complexity of Nuclear Histories", *Journal of Cold War Studies* 20:1 (2018), 15.
- 52 SOU 1966:5, *Internationellt fredsforskningsinstitut i Sverige betänkande*, 5.
- 53 Frängsmyr, 6–7.
- 54 "PUGWASH", 67.
- 55 SOU 1966:5, 6, 23–24.
- 56 "Konsultärenden", FOA Ö, FOA P, A1:1, KrA.
- 57 Frängsmyr, 13.
- 58 Andrén, 31.
- 59 Karl Molin, "En realistisk försvarsbudget? Om tillkomsten av 1968 års försvarsbeslut", i *Realism eller illusion: Svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget*, red. Gunnar Artéus & Kent Zetterberg (Stockholm, 2016), 62.
- 60 Om detta har jag skrivit mer utförligt i min doktorsavhandling, se Bergelin, 198–242.
- 61 Kaplan, 86–88, 221–222; Collins, 112–113, 155–156, 162–164, 180–193.
- 62 Mirowski, 309–436; Amadae, *Prisoners of Reason*.
- 63 "Synpunkter på samhällsekonomisk forskning vid FOA", FOA Ö, AdmB, ÖIVd:11, KrA, 2.
- 64 Herman Kahn, *On Thermonuclear War* (Princeton, 1960), 119–123.
- 65 Peter T. Tarpgaard, "McNamara and the Rise of Analysis in Defense Planning: A Retrospective", *Naval War College Review* 48:4 (1995), 67–87; Alex Roland, *The Military-Industrial Complex* (Washington, D.C., 2001), 19, 37; Amadae, *Rationalizing Capitalist Democracy*, 47–57.
- 66 FOA P rapport C122, november 1964, FOA Ö, FOA P, BIII:2, KrA; "Långtidsplanering av vårt lands försvar", FOA P rapport A143, februari 1965, FOA Ö, FOA P, BI:4, KrA.
- 67 Lennart Grape & Bengt-Christer Ysander, *Säkerhetspolitik och försvarsplanering* (Stockholm, 1967), 92–94, 134–135.
- 68 Göran Sundström, *Stat på villovägar: Resultatstyrningens framväxt i ett historiskt-institutionellt perspektiv* (Stockholm, 2003); Erik Amnå, *Planhushållning i den offentliga sektorn? Budgetdialogen mellan regering och förvaltning under efterkrigstiden* (Uppsala, 1981).
- 69 Bergelin, 228–232.
- 70 Grape & Ysander.
- 71 Bergelin, 231–232.
- 72 Molin, 45–60.
- 73 Ibid., 43–64.
- 74 Ingemar Dörfer, *System 37 Viggen: Arms, Technology and the Domestication of Glory* (Oslo, 1973), 176–184.
- 75 Björemann, 131; Claës Skoglund, *Det bästa försvarsbeslut som aldrig kom till stånd: Ett kontrafaktiskt uppslag* (Stockholm, 2009), 113–126; Cars, Skoglund & Zetterberg, 37–40.

- 76 SOU 1969:25, *Planering och programbudgetering inom försvaret*.
- 77 Peter Stevrin, *Den samhällsstyrda forskningen: En samhällsorganisatorisk studie av den sektoriella forskningspolitikens framväxt och tillämpning i Sverige* (Stockholm, 1978), 102–104; Björn Wittrock, *Möjligheter och gränser: Framtidsstudier i politik och planering* (Stockholm, 1980), 14–24; Björn Wittrock & Stefan Lindström, *De stora programmens tid: Forskning och energi i svensk politik* (Stockholm, 1984), 11–17, 151–160.
- 78 Agrell, *Det välorganiserade nederlaget*, 46.
- 79 Molin, 62.
- 80 Björemann, 123–127; Kent Zetterberg, ”Säkerhetspolitikens realism: Nya aspekter”, i *Realism eller illusion: Svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget*, red. Gunnar Artéus & Kent Zetterberg (Stockholm, 2016), 145.
- 81 Dennis, 454.
- 82 Erickson, 386–392.